

дидата екон. наук: 08.00.03 / Бугаєнко Наталія Миколаївна. – К., 2012. – 232 с.

23. Звіт про науково-дослідну роботу за темою «Тенденції розвитку конкурентних відносин в економіці України у 2005 році» [Текст] / А.В.Щербак, М.В. Пугачова, В.В. Пугачов та ін.; Антимонопольний комітет України, Центр комплексних досліджень з питань антимонопольної політики. – К., 2006. – 72 с. – Деп. в УкрІНТЕІ, № держреєстрації 0106U009357.

24. Звіт про науково-дослідну роботу за темою «Тенденції розвитку конкурентних відносин в економіці України у 2007 році» [Текст] / А.В.Щербак, С.Л.Вошкулат, М.В. Пугачова, В.В. Пугачов; Антимонопольний комітет України, Центр комплексних досліджень з питань антимонопольної політики. – К., 2008. – 91 с. – Деп. в УкрІНТЕІ, № держреєстрації 0108U009031.

25. Звіт про науково-дослідну роботу за темою «Тенденції розвитку конкурентних відносин в економіці України у 2008 році» [Текст] / В.М.Талах, А.В. Щербак, С.Л. Вошкулат та ін.; Антимонопольний комітет України, Центр комплексних досліджень з питань антимонопольної політики. – К., 2009. – 113 с. – Деп. в УкрІНТЕІ, № держреєстрації 0109U003760.

26. Звіт про науково-дослідну роботу за темою «Тенденції розвитку конкурентних відносин в економіці України у 2009 році»

[Текст] / Т.В.Куць, С.І. Кіреєв, А.В. Щербак та ін.; Антимонопольний комітет України, Центр комплексних досліджень з питань антимонопольної політики. – К., 2010. – 214 с. – Деп. в УкрІНТЕІ, № держреєстрації 0110U004434.

27. Звіт про науково-дослідну роботу за темою «Тенденції розвитку конкурентних відносин в економіці України у 2010 році» [Текст] / Т.В.Куць, В.В. Венгер, С.І. Кіреєв та ін.; Антимонопольний комітет України, Центр комплексних досліджень з питань антимонопольної політики. – К., 2011. – 198 с. – Деп. в УкрІНТЕІ, № держреєстрації 0111U003966.

28. Звіт про роботу фондів підтримки підприємництва за участю УФПП за 2011 рік [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.ufpp.gov.ua/about_fund/reports_on_progress.

29. Звіт про конкурентоспроможність регіонів України 2011. Назустріч економічному зростанню та процвітання [Текст]. – К.: Фонд «Ефективне управління», 2011. – 205 с.

30. Крючкова І.В. Макроструктурні чинники трансформації економіки України [Текст]: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня докт. екон. наук: спец. 08.02.03 «Організація управління, планування і регулювання економікою» / І.В. Крючкова – К, 2005. – 39 с.

Стаття поступила в редакцію 15.01.2013

Т.В. БЕРЕЗЯНКО, к.е.н., доцент,

Інститут післядипломної освіти Національний університет харчових технологій

ІНСТИТУЦІОНАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ РОЗВИТКУ ТА ВІДРОДЖЕННЯ ЗРОСТАННЯ НАЦІОНАЛЬНОЇ ЕКОНОМІКИ

Розглянуто проблему впливу на розвиток національного суспільства інституціональної недосконалості. Визначено чинники формування інституціональної пастки та можливі інструменти її подолання. Розглянуто зв'язок між інтересами власника, компанії, суспільства та державного управління.

Ключові слова. *Інституціоналізм, управлінська система, економічне зростання, олігополія*

В науковій літературі однією із важливіших ознак розвитку країни визнається економічне зростання, яке характеризується кількісними змінами у обсягах виробництва та споживання валового внутрішнього продукту.

У свою чергу якісна сторона зростання пов'язується із змінами у технології виробництва, виникненням нових продуктів, цілих секторів економічної діяльності та інструментів управління. В ринковій економіці до складу інструментів впливу на якісні параметри економічного зростання віднесені зміни у характері відносин власності, розподілу та перерозподілу доходів, а також фінансова стабілізація.

Після відкриття трансформаційних процесів у пострадянських країнах аналітики та науковці отримали новий шар інформації: однією із основних причин інституційної невірноваженості стали захоплення держави, сві-

© Т.В. Березянко, 2013

доме збереження інституційної недосконалості, коли зміна інститутів зберігає стан викривленості, а перехід до нових правил носить суто формальний характер. Ця специфіка досліджувалась у працях Д. Ейсмоглу, Р. Раджана, Л. Зінгалеса [1], але як варіація відсутності позитивної практики та контрактної культури, неефективності державного управління. Згодом проблему було розвинуто в роботах В.Деметтьєва [2], В.Полтеровича [3], А.Лібмана [4] та ін.

Мета усіх економічних трансформацій та перетворень полягає у переході від екстенсивного до інтенсивного типу відтворення. Проте, на думку багатьох національних та західних експертів, в Україні означена ціль реалізована не повністю, як не повністю використано і потенціал для здобуття якісних змін.

В процесі здійснення якісного розвитку нерідко трапляються тимчасові кризи параметрів зростання, наприклад у 70-х та 80-х роках в процесі масового заміщення екстенсивних енерговитратних виробництв відбувався тимчасовий спад кількісних характеристик національних економік, так само і як і у процесі ринкової трансформації пострадянських країн. Проте, зниження темпів економічного зростання не припиняє розвитку економічної системи, адже у результаті відбувається перехід до більш якісно досконалої системи використання виробничих ресурсів. У цій ситуації держава може узяти на себе роль гаранта перетворень, стимулятора їх широкомасштабного впровадження, контролера дотримання правил усіма суб'єктами відносин або у наслідок непослідовної політики реформування чи то неосвіченості, невміння затримувати процес природних якісних змін.

В реалії макроекономічного зростання розглядаються наступні засоби визначення: збільшення реального національного доходу (НД) (чистого валового продукту (ЧВП) або внутрішнього валового продукту (ВВП)); збільшення означених показників у розрахунку на душу населення або одного зайнятого.

Економічне зростання вимірюється як темпи приросту цих показників відносно попереднього періоду. Зростання визначається як позитивне, якщо темпи росту перевищують попередні показники, або – негативним, якщо темпи росту мають нижчі значення за попередні. За характером включення ресурсу економічне зростання визнається екстенсивним, якщо кількість залучених ресурсів зростає, або інтенсивним, коли зростає їхня віддача та ефе-

ктивність включення у виробничий процес.

Таким чином, характер використання ресурсів безпосередньо впливає на зростання ВВП та загальний соціально-економічний розвиток. Обмеженість ресурсів спонукає національні спільноти до ефективного використання факторів виробництва та створення умов розвитку інтенсивних засобів їх включення в процеси реальної економіки.

Найбільш активним та результатним у плані віддачі визнається трудовий ресурс (людський капітал). З огляду на це у макроекономіці приділено увагу не тільки статистичним його вимірам (чисельність економічно активного населення, регіональний розподіл, рівень зайнятих та безробітних), а і якісним характеристикам, що забезпечують максимальну віддачу від включення у економічні процеси (рівень загальної та професійної підготовки, можливість перепідготовки, наявність ділової кваліфікації). З цієї точки зору, рівень корпоративного менеджменту найбільш комплексно віддзеркалює якісний стан трудового ресурсу та спроможність отримання максимального ефекту від його використання. Синергізм процесу забезпечується адекватним використанням умов, інструментів та площини їх застосування.

Неспівпадіння між якісними характеристиками однієї із складових позбавляє систему можливості ефективного використання потенціалу і служить гальмом процесів розвитку та зростання. Кожна революція у суспільних процесах – це революція менеджменту. І, якщо не буде досягнуто адекватності у суміжних площинах – почнеться стагнація, а, згодом, рецесія та регрес до попереднього етапу. Так само процес відбувається і на рівні компаній.

Доки компанія спроможна утримувати статику в умовах функціонування – вона не зміниться якісно. Для настання якісних змін на рівні компанії потрібно досягти зміни у якості власності, а, згодом – власників. Нерозуміння цього процесу призводить до руйнації підприємства та національного суспільства. Таким чином, якісні трансформації корпоративного середовища генерують суспільний розвиток та зростання. У свою чергу, розповсюдження менеджерської практики успішних компаній (інструменти), двостороннє формування комфортного бізнес-середовища на рівні стосунків держава-корпоративний сектор (умови) та площина (суспільне середовище через включення широких верств економічно активного та кваліфікаційно підготовленого населення)

створюють можливість для реалізації національного потенціалу на зовнішніх ринках і слугують основою для реалізації потенціалу росту та наступних якісних трансформацій. Таким чином, забезпечення адекватності розвитку трьох складових є ґрунтом для здійсненості стратегій підприємства, планів та втілення прогнозів держави. Із сказаного можна зробити висновок, що важливими є не стільки рівень розвитку компанії, менеджменту та національного ринку, скільки правильне та відповідне їх поєднання.

Доступ до запасів корисних копалин, техніко-технологічні ресурси – суть виробничих фондів складають обмежувальні та активні фактори виробництва. І лише менеджмент як специфічний ресурс управління забезпечує інноваційний шлях їх реалізації на виробництві та інтенсивних шлях розвитку національної економічної системи у цілому.

До складу стримуючих факторів економічного зростання віднесено обмежуючий вплив сукупного попиту, національні соціально політичні чинники, забезпеченість власними ресурсами та екологічна складова, якість та напрямок державного регулювання та управління, рівень тонізації, корупції та прозорості в економіці. При цьому слід наголосити, що міжнародні рекомендації щодо подолання останніх явищ далеко ширші ніж боротьба із хабарництвом та бюрократією. Більшою мірою корупція розглядається як менеджмент усіх рівнів, що використовує принцип приховування інформації, маніпулювання нею та прийняття упереджених рішень на користь обмеженого кола осіб національного суспільства [5].

Перелік джерел економічного зростання залишається незмінним незалежно від обраного формату суспільно-політичної організації суспільства: приріст праці (підвищення продуктивності праці), приріст капіталу (темпи росту інвестицій або капіталовкладень), впровадження технічних нововведень (інновації або науково-технічний прогрес). Сучасні умови ринкового життя змусили перейти від моделі економічного зростання Р.Солоу до теорій ендогенного зростання, що ґрунтується на емпіричному аналізі факторів зростання. Головним її акцентом є поєднання якісних та кількісних впливів: ресурсних, інституціональних та міжнародних. При побудові моделей зазвичай використовується рівняння регресії, хоча цей шлях досить складний і потребує розвиненої статистичної бази.

Найважливішою проблемою макроеко-

номіки залишається відшукування ефективних та довготривалих моделей зростання та їх джерел. Усе більше економістів та аналітиків схиляються до висновку, що економічне зростання має спрямовуватись у напрямках, що забезпечать адекватні зміни якості життя для усе ширшого кола населення [6]. Але методи примусового перерозподілу з огляду на суспільну орієнтацію себе не виправдали, а еволюції свідомості та добровільного делегування частини доходів очікувати досить довго, тому на порядку денному обговорюється варіант: поліпшення економічного становища бідних за рахунок зростання сукупного національного доходу завдяки прискореному росту. Проте знову на заваді став конфлікт інтересів тепер у міжнародному масштабі: максимізація національної маржинальної складової стала можливою за рахунок включення стороннього вхідного ресурсу за найнижчою оцінкою. Так було сформовано параметри новітнього економічного колоніалізму та запроваджено розшарування на країни «золотого мільярду» та периферію. Основою переваги стали техніко-технічна досконалість та обмеження у доступі до фінансового потоку [7]. Більшість економістів єдині у думці щодо ефективності використання у процесі прискорення економічного зростання заходів державного регулювання.

Макроекономічні теорії призначені для побудови дієвої системи державного управління розвитком. Але складність їх використання полягає у тому, що кожна з них використовує один-два показника, які оптимізує і потребує для забезпечення відповідної йому конструкції управлінської системи у ринковому механізмі. Тобто, кожен раз як буде прийнято рішення щодо оптимізації, скажімо, фінансової системи, мають бути скориговані і державне управління, і ринкові механізми аби забезпечити очікуваний ефект. Кожна теорія пропонує свої механізми функціонування ринкових відносин, що дезорієнтує фахівців з державного управління, особливо якщо вони не є однодумцями. Крім того усі теорії ринку, за виключенням перших, були розроблені для розвинутих ринкових відносин, що не ускладнює їх використання в умовах трансформаційної та молодій ринкової системи. Лише останнім часом, після отримання перших результатів від ринкового експерименту у пострадянських країнах, були побудовані теоретичні конструкції «контрактної культури», «ефекту жадібності», «інституціонального порядку», «відповідального підприємства», «суспільно-приватного партнерст-

ва» та ін.

Ринок не має досконалих механізмів управління і не здатен забезпечувати суспільними благами та товарами колективного споживання, саме які і є мірилом розвинутості суспільства у цілому. Ринкові механізми не спроможні без державного регулювання протистояти розвитку монополізму та працювати у середовищі «ідеальної» конкуренції: прагнення влади та контролю спонукає до надмірної консолідації в тому числі і за рахунок поза правових засобів. У разі відсторонення держави від регулювання цих процесів надмірна консолідація завершується монополізмом, конкуренція припиняється, а згодом припиняється і зростання. Таким чином, державне регулювання не протистоїть ринковому механізму, а підтримує його існування та якісне вдосконалення.

Вплив держави на ринкову економіку відтворено у політиці соціально-економічного розвитку, стабілізації економіки, формуванні правових засад її функціонування, захисту конкуренції та обґрунтованому перерозподілу ресурсів та доходів. В розвинутих ринкових системах держава втручається вже не у механізми, а лише у причинно-наслідкову площину їх дії, що дозволяє спрямовувати їх розвиток у потрібному суспільству напрямку.

В результаті подолання різнонаправлених векторів впливу «вільного» ринку та збалансування інтересів учасників ринкового процесу досягається ринкова рівновага. Поняття рівноваги використовується і для усієї соціально-економічної системи країни. Досягнення соціально-економічної рівноваги в умовах розвитку є метою управління зростанням.

Протекціонізм та міжнародні вимоги вимагають від державного управління іноді діаметрально протилежних дій. Перший – є звичайним засобом прискорення національного зростання та формування конкурентоспроможної системи, його завдання забезпечити такий розвиток національних ринкових відносин, аби вони були спроможні протистояти тиску ззовні [8]. У означеному баченні інститут розглядається як соціалізації ринкових відношень та визнання рівної необхідності задоволення суспільних потреб, як і потреб власності.

Але слід враховувати, що засоби розвитку можуть не співпадати. Оскільки процес користування є головним сенсом існування приватної власності, рентні інтереси у нерівноважному суспільстві стають домінуючою формою відносин. А економічна влада, яку уособ-

лює корпоративний сектор, стає основним носієм рентоорієнтованої поведінки. В таких умовах, якщо державне управління не започатковує ефективні напрямки розвитку, воно неминуче підпадає під вплив домінуючої економічної влади. Таку соціально-економічну організацію суспільства слід визначити за характером як корпоративну. А за умови нерегульованої консолідації формат держави перетворюється та олігократію [9].

З огляду на зазначене, ключовим поняттям у встановленні інституціонального змісту управління стає організація, яка є функцією суб'єкту управління. Організацію відзеркалено у структурі, яка забезпечує структурно-функціональний зв'язок в управлінських відносинах. Таке бачення дозволяє розглядати корпоративну компанію як відображення соціальної системи, інструмент по досягненню суспільних цілей та соціально-економічний інститут трансформаційного суспільства. З огляду на зазначене стає зрозумілим, чому в розвинених західних країнах розвиненість ринкової системи пов'язано із досконалістю менеджменту корпоративного сектору.

Економічний потенціал України за методологією Всесвітнього форуму оцінено як 37 із 139. Треба розвивати внутрішній ринок і особливо переробку. Активи 100 багатих українців складають 80% ВВП країни [10]. Але головним протиріччям корпоративної структури залишається різновекторність цілей (інтересів).

Таким чином, на макрорівні «ефективний» власник виступає у ролі регулятора економічних відносин між суб'єктами у сформованого ним соціально-економічному середовищі та державою. Мета регуляції на цьому рівні – забезпечення максимального використання та нарощування економічного потенціалу країни. Саме тут має найбільше значення якість системи зв'язків та ефективність інститутів. Низька якість системи зв'язків може нівелювати «ефективність» діяльності та корпоративного менеджменту на мікрорівні.

Проте, сплеск тіньової активності корпоративного сектору у розвинених ринкових країнах, перенесення негативного та маніпулятивного досвіду у країни третього світу та консервація реформ в пострадянському секторі викликали до життя теорії щодо необхідності просування знизу до суспільства господарського порядку. Саме з отриманням висновків після першої хвилі трансформації було впроваджено на міждержавному рівні ідею Глобального договору, добровільного обмеження,

просування від відповідального підприємства до відповідальної держави.

В працях сучасних дослідників висунуто гіпотезу щодо досягнення пострадянськими країнами крапки стагнації між інституціональною диктатурою та інституціональним дисбалансом. Перший варіант наголошує примат державного регулювання, жорсткого контролю та силових засобів досягнення цілі і ґрунтується на акумуляції ресурсу в крапках концентрації влади, другий – спирається на посередницьке призначення держави, орієнтацію на самовиживання широких господарських та громадянських верств та можливість рентної експлуатації національного ресурсу. Кожен із цих шляхів є небажаним для суспільства та бізнесових верств. Але треба визнати і те, що збереження або завмирання та крапці хиткої рівноваги також є витратним засобом, який обтяжує суспільство. Обрати ж свій шлях можливо лише через визнання неможливості зберігати такий тип рівноваги.

На протязі 1990-2004 рр. в Україні пройшов період активної ринкової трансформації під егідою роздержавлення, формування національного, а згодом – ефективного власника. Останній процес у форматі посередницького призначення держави перетворився на клановий, а ділове середовище із пастки планової системи потрапило у стан стійкої інерції. Процес штучного формування інституціонального середовища по західним калькам у 2005-2010 рр. без забезпечення стимулів до другої трансформаційної хвилі результату не приніс: економічна потужність кланового впливу виявилась сильнішою за заклики теоретиків та спроби впливу економічної та регуляторної політики [12]. Проте друга трансформація в інших країнах пострадянського простору все-таки відбувалась.

Друга трансформація – це перехід від розподілу власності шляхом провладної приватизації до реформ з метою створення регульованої ринкової економіки, що базується на засадах інституціонального господарського порядку.

Ідентифікація першої трансформації спирається на кількісний вимір: масштаби та темпи роздержавлення, створення базових ринкових інститутів. Друга трансформація – має на меті досягнення якісних змін: припинення рецесії, відновлення економічного росту, інституційної структури та державної влади, що забезпечуватиме рівновагу між ринком та суспільством. Проте, замість зосередження уваги

на економічних чинниках: недопущення монополізації ринків, відміні привілеїв окремих бізнес груп – в Україні було зосереджено зусилля на питанні забезпечення прозорості державного апарату. В наслідок чого започатковані реформи призвели до дезорганізації економіки, прав власності, нової хвилі перерозподілу, втрати довіри.

У період переходу до другої трансформації розподіл влади відіграє суттєву роль для отримання економічних результатів. Саме це обумовлює необхідність впливу потужних гравців на економічну політику та формування такої системи інститутів, які б забезпечували найтриваліший доступ до економічних потоків. Із цього можна зробити досить логічний висновок, що саме економічна еліта зацікавлена у збереженні «недосконалих інститутів», які в інтересах корпоративного сектору змушені підтримувати менш ефективний економічний порядок.

Ситуація схилиться до регульованого інституціоналізму, коли буде вичерпаний ресурс для розподілу та національний бізнес буде інтегрований у глобальну економіку. Другою необхідною умовою визнається самовідсторонення засновників корпорацій від управління створеними компаніями на користь професіоналів. Потреба створення дієвих ринкових інститутів буде пов'язана із переданням корпорації в управління найманим менеджером. Це шлях знизу.

Інший варіант підвищення ефективності інституціональної конструкції полягає у нейтралізації конфліктів перерозподілу за рахунок використання держави як просувної сили реформ. Для забезпечення дієвості цього шляху потрібне відсторонення бізнесу від політики та боротьби за владу. Ця ситуація можлива у разі здійснення «жорсткого формату управління» та диверсифікації економічного ресурсу політичної підтримки. Останнє сприятиме демократизації суспільства.

Україна визнана типовим прикладом впливу конфліктів економічних та політичних гравців на стан розвитку (точніше рецесію): протистояння бізнесу та держави стало одним із вагоміших чинників політичних подій 2005 р. та наступного перерозподілу власності, грошових потоків, векторів міжнародної орієнтації, маніпулятивності законодавчого процесу. Таким чином, національне суспільство існує у форматі елітно регульованого інституціоналізму, а економічна влада стала потужною інституціональною складовою [13].

Економічним наслідком консервації інституціональних реформ стала відсутність площини для розвитку середнього прошарку корпоративного сектору, згортання суспільної прибутковості та формування чіткого олігопольного ринку безвідносно до товарних ознак.

У такий спосіб було сформовано інституціональну пастку національного розвитку.

Постійний моніторинг, що проводиться ЄБРР та Heritage Foundation виявив якісну стагнацію інституціонального розвитку в Україні (табл.1).

Таблиця 1

Оцінка трансформаційних змін та інституціонального розвитку (%) [14]

Показник	1997	2000	2003	2006	2009	2012
Темпи приросту індексу структурних реформ						
Україна	15,5	10,8	0,9	1,8	1,4	1,7
Росія	4,9	2,9	3,5	0,0	1,6	1,8
Казахстан	3,1	1,9	0,9	0,9	2,7	2,8
Темпи приросту індексу економічної свободи						
Україна	10,3*	19,0	21,6	3,0	1,9	-0,8
Росія	-7,5*	11,1	15,9	7,9	5,3	6,7
Казахстан	10,3*	22,1	11,1	18,7	11,6	13,1

Данні за 1999 рік.

У результаті лише 29,5% законопроектів, поданих до розгляду у цей час до Верховної Ради України стосувались економічних питань [15], з яких прийнято лише 6%. У той же час питанням лібералізації економіки присвячено 68,2%, забезпеченню євроінтеграції – 13,7%. У цей час національну конструкцію економічного простору забезпечували рекомендації іноземних фахівців та консультантів: в період 2005-2009 роки знизився рівень зв'язків з профільними міністерствами (з 51,4 до 34,1%); роль рекомендацій USAID зросла до рівня 47,3%, тоді як національні науково-дослідні інститути лише на 13,2% задовольняли вимоги парламентаріїв.

Виникає питання – то чим же пояснити розбіжності у динаміці та хвилястість змін та напрямків процесу реформування. Сучасна економічна наука, що досліджує трансформаційні країни надає три найбільш вірогідні пояснення інституційної динаміки: низька ефективність нових інститутів, нерозвиненість етики ринкового бізнесу та переформатування інститутів владною елітою для забезпечення своїх позицій [16]. Незважаючи на відсторонення в економічних роботах від дослідження впливу політичних чинників на розвиток інституціонального середовища все більша кількість науковців, навіть і західних, визнають не тільки існування значної кореляції, а і безпосередній зв'язок між ними

Головною ідеєю інституціоналізму є теза про те, що конкурентоспроможність економіки та постійний розвиток спроможні забезпечити

рівновага інститутів та направлені на це дії держави. Таким чином, провідним завданням стає заохочення до розвитку корпоративного сектору (сфери реального виробництва) та створення належного за якістю людського ресурсу, який би задовольняв потребам розвитку. Подолання ситуації можливе трьома шляхами:

- використання другого кроку інституціональної трансформації для нового процесу перерозподілу. В цьому напрямку головним стримуючим мотивом стає накопичений негативний досвід революційних та постреволуційних конфліктів;

- провладна зацікавленість збереження невизначеності інституціональних конструкцій з метою забезпечення керованості та впливу на грошові потоки в країні. Стримуючим мотивом до реформ стає напруга в політичній ситуації, ймовірність чергової невизначеності виборчих результатів та не прогнозованості зовнішніх впливів на них;

- відсутність довіри суспільства в позитивні наслідки реформування робить позицію реального реформатора хиткою та непевною. Мова йдеться не тільки про відсутність підтримки широких верств населення, а і значної частини корпоративних структур, що не входять до формату владної еліти і зацікавлені в підвищенні якості функціонування ринків.

Але подальше перебування в інституціональній пастці робить неефективним перехід до ринкового устрою, стримує реалізацію економічного потенціалу країни і виштовхує на периферію міжнародних торговельних потоків.

Тому необхідність активізації другої хвили трансформації перетворюється на нагальну потребу.

Література

1. Л.Зингалес, Р.Раджан Спасение капитализма от капиталистов. Скрытые силы финансовых рынков – создание богатства и расширение возможностей. – [Электронный ресурс] – Режим доступа: <http://www.twirpx.com/file/239281/>
2. В.Дементьев Структура економічної влади і поведінка власника підприємства - Електронний ресурс – Режим доступу: http://ief.org.ua/Arjiv_ET/Dement208.pdf
3. В.Полтерович Стратегия развития должна способствовать самоорганизации общества – Ел.газета РИА.новости – Режим доступа: <http://strategy2020.rian.ru/news/20111213/366225482.html>
4. Либман А.М. Конкуренция юрисдикций, гармонизация экономической политики и формирование корпоративных стратегий // Российский журнал менеджмента, – 2006. – Т. 4. – № 4. – С. 23-44
5. С.В. Дрьомов, Ю.Г.Кальниш, Д.Б. Клименко, Г.О. Усатий, Л.М. Усаченко Корупція в Україні: причини поширення та механізми протидії /За редакцією Ю.Г. Кальниша. – К.: ДП "НВЦ "Пріоритети", 2010. - 88 с.
6. Гець В.М.Економічні передумови стабільного соціального розвитку в середньостроковій перспективі //Економіка і прогнозування. – 2002. – № 2. – С. 9–33; Лібанова Е.М. Бідність населення України:методологія, методика та практика аналізу: Монографія. – К.: КНЕУ, 2008. – 328 с.; Людський потенціал: механізми збереження та розвитку: Монографія / О.Ф. Новікова, О.І. Амоша, В.П. Антонюк, І.В. Качалова, Н.С. Власенко. – Донецьк: Ін-т економіки пром-сті НАН України, 2008. – 468 с.; Мандибуря В.О. Рівень життя населення України та проблеми реформування механізмів його регулювання. – К.: Парлам. вид-во, 1998. – 255 с.
7. Яковлев А. Агенты модернизации. - 2-е изд. - М, Экономика, 2007. – 238 с.
8. Дружинін Л. Економічний націоналізм Ф. Ліста / Л. Дружинін // Конкуренція й ринок. – Вересень 2005. – № 27. – С. 31–41
9. Історія держави і права України / за ред. В.Я.Тация, А.Й.Рогожина, В.Д.Гончаренка – Т.1. – К.: Концерн «Видавничий Дім «Ін Юре», 2003. – 656 с. (С.62)
10. Богдан Данілішин про українську економіку – Ел.газета Ліга.нет – <http://news.liga.net/interview/economics/750309> – bogdan-danil-?shin_ob_ekonomicheskoy_politike_prognilo_vse.htm
11. Пасхавер А., Верховодова Л. Приватизация до и после "оранжевой" революции // Эковест, – 2006. –Т. 5. – N 2. – С.8-14
12. Kuzio T. Ukrainian Economic Policy after the Orange Revolution: A Commentary on Aslund's Analysis // Eurasian Geography and Economics. 2005. Vol. 46; Murphy J. Illusory Transition? Elite Reconstitution in Kazakhstan, 1989 - 2002 // Europe-Asia Studies. 2006. Vol.58; Libman A. Ex Ante and Ex Post Institutional Convergence: Case of the Post-Soviet Space. Paper Presented at theEuropean School on New Institutional Economics. Cargese (France), 2006. May.
13. Kravchuk R.S. Kuchma as Economic Reformer // Problems of Post-Communism. 2005. Vol. 52; Aslund A. Comparative Oligarchy: Russia, Ukraine and the United States. CASE Studies and Analyses 296. 2005a; Libman A. Zum Spannungsfeld zwischen staatlicher und privater Wirtschaft am Beispiel der post-sowjetischen Staaten. Vortrag in Rahmen der Ringvorlesung "Konfhkte in der Gegenwart und Zukunft". Marburg, 2006б. Juni.
14. Economic Freedom of the World. Heritage Foundation. 2006 <http://www.heritage.org/research/features/index/downloads.cfm>; Transition Report 2006: Business in Transition. EBRD. 2006; 2012 Index of Economic Freedom . The Heritage Foundation <http://www.heritage.org/index/ranking>; European Bank for Reconstruction and Development. Regional economic prospects. July 2012. <http://www.ebrd.com/pages/research/economics/data/macro.shtml>
15. Шосте опитування народних депутатів України / Програма сприяння парламенту України II. За підтримки Місії USAID – Київ, лютий-квітень 2009. – 60 с.
16. Дьянков С., Глэзер Э., Ла Порта Р., Лопес-де-Силанес Ф., Шляйфер А. Новая компаративная экономическая теория – Білоруська цифрова бібліотека – Режим доступу: http://library.by/portalus/modules/economics/readme.php?subaction=showfull&id=1127694636&archive=&start_from=&ucat=1&category=1

Статья поступила в редакцию 05.01.2013